

S'explica com un ús adv. del postverbal de *mancar* i el seu inseparable *manco/manc*: pròpiament volia dir, doncs, 'en mancança', 'en minva'; i no és estrany que, tendint la lleng. parlada a substituir l'adj. *manc* per la forma *manco*, fos aquesta la que assumís aquest ús ⁵ adv., potser no sense alguna ajuda de la infl. it., que en aquella època estava en augment, però no és possible, en una cosa així, parlar d'un veritable italianisme.

Car també entre nosaltres aquesta forma innovada és ja bastant antiga. Una carta d'un prevere de Girona a un notari de Barcelona, de l'any 1480, acaba «a la <vostra> mare, si viu, me coman, si us plaurà; i a la muller no *manco*» (NCL. IX, 75.1). Després ho trobem en tota mena de textos: una carta del cardenal de Mont-real al cambrer del Papa Alexandre Borja, de 1494 (RHisp. IX, 486, 488); doc. de la SdUrg. de 1563 (veg. BALDAMENT) de Mallorca, 1618 (Niepage, l. c.); text rural del bisbat de Solsona, de 1588 («feya bon creuar --- perquè *al manco*, si res milloraven era tot de aquells que les milloraven», BCEC 1908, 139); d'Igualada, 1564 («quatra o sinc q(u)à<r>ragues poc més o *manco*», BDLC XVI, 102); de Bna. 1620 («Se dóna a --- fabricar --- al mestre qui per *manco* preu se offerirà fer», Bofarull, *Ant. Marina Cat.*, p. 112).

Modernament aquest ús ha reculat molt, resta ben viu a les Illes, però fins i tot allà és cosa de l'estil familiar, «quotidià» diu *AlcM*, i és exagerat dir que és «vivíssim» en general: resta en el P. Val., però més en comarques apartades que en les ciutats, i més al Nord a penes resta enlloc: no l'he sentit mai en les comarques centrals, quasi mai en cap zona del cat. or. (incloent-hi Girona i rodalia) i molt poc a l'Emp. En el País Valencià solien usar-lo escriptors de matís comarcal, com Carles Salvador (en qui devia ser cosa del Maestrat) o l'alcoià MGadea («en pòc no's pòt fer molt, y si ademés és ruïn, *manco*», *T. del Xè* II, 39).

En el Princ., allà on en sobreviu quelcom és en forma encruada amb *menys*, d'on *mēñkus*: bastant estès en les comarques centrals i muntanyenques del cat. or., però mai en les ciutats ni viles, ridiculitzada com a cosa de pagesos molt rudes i amb visible tendència a extingir-se fins entre aquests, en les darreres generacions; en el cat. occid. si de cas és *mancos*, *māñkos* (on la contaminació es redueix a la -s), però només en tinc nota de l'Alt Pallars («ni *māñkox* vos enteniva» ⁴⁵ *Estaon de Cardós*, 1934).

És visible, per tot això, que hi va haver una reacció partint de les ciutats, contra l'ús de *manco* en lloc de *menys*, sembla que motivada per gent primmirada en matèria de llenguatge, que percebria com a subjecte a crítica l'usar un mot que significa 'sense mans' amb un paper de partícula essencial de la llengua. Per això mateix aquesta gent primmirada devia avesar-se a reemplaçar-ho adés en la forma acastellanada *menos*, adés en la bona i tradicional *menys*, i debilitada aquesta per la concurrència del vulgarisme *manco*, fou *menos* el tertius gaudens, que acabà generalitzant-se en l'ús oral del català central i guanyant terreny pertot en el parlar de la gent educada.

En escrits comença algun cas de *menos* al S. XVII ⁶⁰

(fins se'n cita un a Mallorca, de 1486, Niepage, l. c., no sé si ben datat): «tinguem licència a lo *menos* de un de dits sobreposats» l'any 1669.³ En venir la Renaixença aquesta intrusió era tan generalitzada en el Continent que en el parlar de la gent rústica, i fins en el de tota persona sense voluntat purista, ja no se sentia *menys* sinó en el P. Val., sobretot cap al Sud; en els anys 1961-63, recorrent les terres valencianes de cap a cap, ho vaig sentir a gent pagesa i de parlar integralment espontani, però quasi només al Sud del Xúquer, bastant sovint sobretot del Benicadell enllà («*méz* o *méys*» tinc anotat d'un muntanyenc de Tibi, i ho recordo d'altres pobles entre Alcoi i Alacant); més al Nord *manco* o *menos* (aquest fins en les dites castellonenques recollides en excel·lent català per Borràs i Jarque: «en eixe món tot té remei *menos* la mort», BSCC xv, 244).

En el Principat *menos* havia esdevingut més general encara. No cal dir que és el que usava el B. de Maldà («no *menos* agradables objectes», *Coll. B. V.*, 187), però també ho escrivien en llurs primeres obres gent de llenguatge pur com Verdaguier, Maragall, Corromines etc.: aquest posa *menos* sols en el primer llibre (*ni menos*, *Presons Im.*, p. 197), *menys* en tots els posteriors; Verdaguier havia escrit «a cada cop que dóna de *menos* n'hi ha un clap» a l'esborrall de 1867 (*Atl.* III, 40b), però ho invertex en «n'hi ha de *menys* un clap» en la versió definitiva, de 1878. En efecte aviat es va eliminar *menos* de la llengua escrita: en la meua adolescència, però, encara que escrivint era ja tothom que evitava *menos*, ningú no hauria gosat usar-lo en la conversa sense ser mirat com a pedant. Cap a 1930 o poc abans, hi hagué un tomb, i *menys* ha tornat a ser bastant general en la llengua de la gent culta, i també en la del camp (el que diu *AlcM* «substituint per *menos*» ja està bastant antiquat).

La loc. indicant el mínim o una reserva, contrreta com *almenys*, es troba des dels orígs.: «que valgués 30 liures *al menys*, e per molt que valgués d'aquí enús, no sia estimat de 60 liures amunt» 1309 (RLR VIII, 65); «havem oït lo conseyl --- e, en nom de Déu, faça-s pus acordat és, que *almenys* m'avets aconseylat», Jaume I (§ 129, Ag., 177); «*almenys* feu-me gràcia que jo vaja ab vós, perquè us puga servir», *Tirant* (Ag. I, 15, de nou I, 87); «*almenys* si senten, o saben, yo ame a Tirant, serà gran scusació mia», id. (II, 186).

No es va estendre pas gaire l'intolerable castellanisme a lo *menos*, encara que *almenos* s'hagués generalitzat considerablement, i avui *almenys* ja torna a ser bastant general; *almāñkus* sento un cop al Baix Emp. (Castell d'Aro, 1964). Unes variants, però rares i merament curioses: «si verga ab ses raïls no podets trobar --- trametet-nos *al-de-menys* de les vergues o sarmens de les dites parres» (1409, CaCandi, *MiscHiCat.* I, 26); *aldemenys*, *Decam.* VII, § 2, 290.23, trad. *almeno*; «trobàs manera, si alguna pogués trobar, que *aldemenys* ab rahó li fos feta aquella custòdia», VII, § 5, 402.19 (trad. «di far sì che a ragione le fosse fatta ---»), «tostemps *al-per-menys* ne haje a romanre hu en la dita ciutat», SdUrg. 1470 (*BABL* XI, 273).